Meiszterics Adrienn

adri.meiszterics@gmail.com
ORCID: 0009-0009-4633-4333

Eva Horn és Hannes Bergthaller. *The Anthropocene: Key Issues for the Humanities*. London: Routledge, 2020. 192. https://doi.org/10.4324/9780429439735.

Dipesh Chakrabarty. *The Climate of History in a Planetary Age*. Chicago: The University of Chicago Press, 2022. 284. https://doi.org/10.1017/S0034670522000717.

Az emberi létezés saját hatáskörét átlépve mára geológiai erővé válva formálja a bolygót: a terek beszűkültek, a földterület 97%-a emberi befolyás alá került, a karbonsemlegesség pedig puszta illúzióvá vált. Ez a néhány gondolat a humántudományokban is manapság sokat tárgyalt, antropocénnek nevezett fogalom asszociációs és diszkussziós mezőjébe tartozik, további megszámlálhatatlan és komplex gondolati irányokkal együtt. Maga a fogalom – az *antropocén* – Paul J. Crutzen és Eugene F. Stroemer *The Anthropocen* című írásából származik, és a holocént felváltó földtörténeti korszak jelölésére szolgál, amelyben az ember nem csupán az ökológiai massza egyik elemeként van jelen a bolygón, hanem befolyása jelentős geológiai erővé vált. Az antropocén kezdetét – bár Crutzen és Stroemer cikke 2000-ben jelent meg – ma már sokkal korábbra, egészen konkrét dátummal jelölve 1784-re, a gőzgép feltalálásának évére teszik.

Az eredetileg természettudományos fogalmat mára a képzőművészet, a színművészet és az irodalom is tárgyává, inspirációs forrásává tette. Éppen ezért számos olyan munka található a humántudományok, a filozófiai, elméleti munkák között is, amelyek az antropocén bizonyos szegmenseit tárgyalják. Mindez pedig arra mutat rá, hogy az antropocén nem csupán a természettudomány konstruktív, leíró kísérleteinek szolgálatában álló fogalom, hanem olyan jelenség, amely a mindennapi gondolkodást és diskurzust is egyre inkább meghatározza.

Eva Horn és Hannes Bergthaller *The Anthropocene: Key Issues for the Humanities*, valamint Dipesh Chakrabarty *The Climate of History in a Planetary Age* című könyvei egyaránt az antropocén koncepcióját járják körül a humántudományok perspektívájából – bár némiképp más megközelítésből –, egyúttal szükségszerűen bemutatva annak természettudományos eredetét és kapcsolódását is. A két munka tárgyát tekintve tehát egészen hasonló mezőt fed le, megközelítésükben mégis különbség mutatkozik: míg Horn és Bergthaller írása leginkább azt mutatja be, milyen módokon lehet gondolkodni manapság kultúra–natúra viszonyáról, a természetről, addig Chakrabarty könyvét történelmi felfogás jellemzi, amely az ember, a klíma, a bolygó és a globalizmus fogalmai, valamint a fogalmak kvázi történelme alapján konstruálja meg az emberi létezés mai állapotának képét. Éppen ezért munkájának motivációja erőteljesen ontológiai jellegű: központi kérdése, hogy a földtudomány korszakolása miként képes hatni a modern emberi létezés önértelmezési kísérleteire. Másrészt pedig könyvét sokkal inkább az említett interdiszciplinaritás jellemzi, ugyanis filozófusok munkái mellett természettudományos megközelítést is használ érvrendszere felépítéséhez. A nyolc főbb fejezetből álló, továbbá egy Bruno Latourral folytatott beszélgetéssel kiegészített kötet folyamatos párbeszédben áll többek között Hannah Arendt, Martin Heidegger, James Hansen, Paul J. Crutzen, Jan Zalasiewicz, Bruno Latour és más természet-, társadalom- és humántudományi gondolkodóknak az ember és a bolygó viszonyát érintő munkáival.

Chakrabarty munkájában többször előkerül – implicit és explicit formában egyaránt – a „Mi az ember?" kérdése. A kötet bevezetése mintegy axiómaként vonja be gondolatmenetébe Peter Haff geológus megállapítását, miszerint az emberi létezés mai formájának alapfeltétele a technoszféra, amely nélkül – mint arra a későbbi fejezetekben visszautal – az emberi populáció jelentős hányada a barlangi ember életszínvonalába kényszerülne. Ez azt is feltételezi, hogy bármely, az embert érintő definíciós kísérletnek számolnia kell a technológiával mint alapvető meghatározó feltétellel, vagyis azzal, hogy az ember már rég nem írható le test és szellem konvencionális dualitásával, hanem kritériumaként a technológiát is be kell vonni a definitív alapvetések sorába. Továbbá a technológia – mint a könyv előszava kifejti – azért sem elhanyagolható tényező, mert nem csupán az ember (ön)meghatározásának részeként jelentős a szerepe az ember történelmének feltárásában, hanem ez az a faktor vagy képesség, amely-

nek segítségével az ember ilyen mértékben átformálta a bolygót.

A Peter Hafftól idézett gondolat meghatározza az olyan kulcsfogalmak alapján (idő, bizonytalanság, politikai-kulturális cselekedet) felépített érvrendszert, amelyre támaszkodva a kötet körvonalazni képes az antropocén mai komplex állapotát. E fogalmak Chakrabarty számára az ember és a természet közötti különbségtétel magyarázatául is szolgálnak. A bizonytalanság ernyőfogalma alatt kifejti, hogy az ember geológiai ágensként való működésének következményei beláthatatlanok. A társadalmi intézményeink nem az antropocén problémáinak megoldására jöttek létre, másrészt az idő fogalma abszolút relatív e kérdést illetően. A geológiai időhöz mérten az emberi idő igen csekély (többek között ha figyelembe vesszük a Föld oxigénszintjének emelkedését vagy akár geológiai képződmények keletkezését), viszont az emberi idő, a történelem idejét minden esetben átszövi a geológiai idő. A bizonytalanság tehát az emberi időérzékelésből fakadó problémaként is felfogható. Chakrabarty ezzel kapcsolatos legbeszédesebb példája a karbonkibocsátást érint. A karbonkibocsátás ugyanis az emberi időmértékkel mérve gyakorlatilag örökké tart, míg ennél nagyobb léptékű időtávot figyelembe véve – tehát a geológiai idő mértéke szerint – a CO_2 kitisztul a légkörből. A bizonytalanság tehát a két időfelfogás közötti különbségből adódik, ugyanis a természetben bekövetkező változások oly mértékben más idősíkhoz tartoznak, hogy eredményeik legtöbbször csak a katasztrófák bekövetkezte után látszanak.

A különbség egyúttal az emberi és a természeti szféra közötti határvonalat is felfedi, amelynek másik jellemzője Chakrabarty szerint az eseményekben rejlik. Eszerint az emberi létezés eseményeinek motivációja mindig politikai vagy kulturális, szemben a természeti eseményekkel, amelyek ágens nélküliek. Ezek alapján látható, hogy a klímaváltozás és az antropocén is a bizonytalanság–idő–politikai esemény tengelyen helyezkedik el. Bár a bolygót – ezzel együtt a nem emberi létezőket és a természeti képződményeket – érintik, mindkettő politikai problémának tekinthető, hiszen az ember már geológiai erőként felelős értük, bizonytalanságuk pedig abban áll, hogy a világ vezetése, amely megváltoztathatatlanul emberközpontú, nem tud megfelelően reagálni rájuk, tehát próbára teszik politikai intézményeinket és a képzeletet is. Az eltérő idősíkok ellenére manapság látható a leglátványosabban, hogy a természet, valamint az ember történelme nem választható el egymástól. Ennek oka részben a klímakutatás megjelenése, amely láthatóvá tette, hogy az ember több mint biológiai cselekvő. Ezért – írja Chakrabarty – a klímaváltozáshoz hasonlóan azt sem lehet tagadni, hogy az ember geológiai erővé vált.

A könyvben kifejtett érvrendszer másik kiemelt iránya az antropocén és a klímaválság társadalmi aspektusa, amelyből további ellentmondások következnek. Chakrabarty hosszasan foglalkozik a ma is létező, a kapitalizmus eltérő fejlődéséből (is) származó társadalmi különbségek történeti oldalával. Vagyis azzal, hogy annak ténye, miszerint a klímaváltozás globális problémaként a fejlődő országokat is nyilvánvalóan érinti, nem iktatta ki a korábban is megoldatlan társadalmi problémákat, mint a szegénység, a vízhiány, a nőjogi kérdések és a kolonializmusból fakadó alapvető társadalmi identitást meghatározó szempontok: ezek továbbra is fennállnak. Ez olyan alapvető hátrányt teremt a különböző országok klímasemlegessége terén, amelyek egyrészt e társadalmak, másrészt a globális megoldás számára is ellentmondásosak lehetnek. Ezt a problematikus helyzetet szemlélteti Chakrabarty könyve többek között, amely kiemeli a megújuló energiaforrások használatának lehetőségeit.

Egyértelműnek tűnhet, hogy ha az üvegházhatásért nagyban felelősnek tekinthető a széndioxid-kibocsátás, akkor – amennyiben a technológia lehetővé teszi – át kell állni környezetkímélő alternatívák használatára. Ez az elvárás ugyanakkor kivitelezhetetlen, éppen a társadalmak közötti, a kapitalizmus által életre hívott éles ellentétek és az anyagi feltételek miatt. Chakrabarty erre vonatkozó példája Kína és India szénhasználata: mindkét ország az erőforrás megfizethetőségével érvel a széntüzelésű erőművek építésének szükségessége mellett, ugyanis a szén még mindig a legolcsóbb alternatíva a járművek és az üzemi erőművek számára. Éppen ezért Indiának és Kínának szüksége van a szénre, amelyet többek között Ausztrália exportál számukra. Vagyis a fosszilis energiaforrások használata olyan gazdasági folyamat része, amely egyelőre megszakíthatatlan körnek tekinthető – az ezt kiváltó környezetkímélő opciókkal kapcsolatos érvek és tények ellenére is. Chakrabarty könyve tehát úgy értekezik az antro-

pocénről, hogy az antropocén fogalmi mezőjébe tartozó további gondolati képzeteket tárgyal és fűz fel egy komplex történetiségbe, ezáltal megmutatva, hogy az emberi társadalmi létezés minden szintje egyaránt érintett: a globális, országhatárokon átívelő problémákon át az egyéni döntésekig, mint a repülőgép használata, a fast fashion vagy a hús elhagyása.

Eva Horn és Hannes Bergthaller *The Anthropocene: Key Issues for the Humanities* című könyve szintén a sokszor túláltalánosított antropocén-fogalom értelemzésében nyújt segítséget. Az alcímben szereplő *key issues* az alfejezetek elnevezéseinél konkretizálódnak, ugyanis a definíciókat tárgyaló tíz fejezet mindegyike egy-egy, az emberiséget érintő kulcskérdés címét viseli.

A könyv részletesen ismerteti, hogy az antropocén nem csupán egy kifejezés, amellyel különösebb magyarázat nélkül lefedhetők a bolygót érintő problémák, hanem egy olyan összetett folyamat és működés, amely által az antropocentikus gondolkodás kérdőjeleződik meg. A könyv a negyedik, a definíciók felsorolását tartalmazó fejezetében kijelenti: az antropocén annyiban egy lehetőség, amennyiben arra kényszerít, hogy felejtsük el ember és természet dichotómiáját. Ennek az állításnak a megidézésével a könyv amellett is állást foglal, hogy az emberi, állati, növényi és az anorganikus világ már nem gondolható el élesen elválasztható rendszertani kategóriák életfájaként, hanem mindez a hibriditás kifejezésével írható le. Ezzel együtt ez az állítás a kötet munkamódszerét is körülírja, a könyv ugyanis nemcsak az ember és a természet fogalmait vizsgálja felül, hanem az antropocén fogalmi mezőjébe tartozó további meghatározásokat is – mint a bolygó vagy az idő – áttekinti.

A kötet bevezetője Chakrabartyéhoz hasonlóan ismerteti a fő fogalom, az antropocén értelmezési lehetőségeit, kritikáit, valamint az első írásos lejegyzést megelőző eredetét is. Továbbá már itt, a bevezető szakaszban strukturálja a későbbi fejezeteket, röviden ismerteti tartalmukat, ami egy ehhez hasonló átfogó munka és későbbi feldolgozói számára nélkülözhetetlen. Eszerint a három nagy szakasz tulajdonképpen egy ismereti ívet jár be a kulcsfogalmak mentén, de az antropocén egészére vonatkozóan. Az első, *Stratigraphies* című szakaszban a fogalmak felsorolása és ismertetése olvasható a már említett módon. Ezeket a definíciókat (természet–kultúra, politika, esztétika), amelyek a humántudományok számára meghatározó területeknek számítanak, a *Metamorphisms* tárgyalja azzal összefüggésben, hogy az antropocén jelensége miként hatott rájuk, illetve hogyan idézett elő változást bennük. A harmadik nagyobb szakasz pedig további fogalmakkal egészíti ki az antropocén humántudományos megértését, amelyeket maga a jelenség idézett elő a gondolkodásban, és amelyek a hagyományos humanista gyakorlatokat kérdőjelezik meg. Egyúttal pedig kifejti, hogy mindezek az emberi létezés jelenlegi állapotának megértéséhez nyitnak meg új irányokat. A részletgazdag fogalmi ismertetések mellett a könyv csaknem minden fejezetében reagál a fogalom földtudományos, természettudományos kötődéseire, amivel hangsúlyozza az antropocén globális jellegét.

A zárófejezetben társadalmi-gazdasági fejtegetéssel egészül ki a korábbi gondolatmenet. A fejezet címe – *How Western is the Anthropocene?* – kiemeli, hogy az antropocén diskurzusa nyugati jelenség. Ázsiai országokban legfőképpen tudományos körökben jelenik meg. Ennek ellenére a könyv fontosnak tartja kiemelni, hogy az antropocén használatának hiánya nem jelenti az ezzel járó globális témák elhanyagolását, ugyanis a műanyag használatának csökkentése, az óceánok és a levegő szennyezettsége a nyilvános diskurzus aktív részét képezik. Ennek egy elemeként azt emeli ki a szöveg, hogy számos ázsiai országban mélyebb és összetettebb hagyománya van a természethez való viszony változásának – itt az árasztásos rizstermelés változásaira hívja fel a figyelmet –, míg a nyugati kultúra számára sokként érkezett az antropocén, olyan jelenségként, amely megzavarta a történelem folytonosságának elváráshorizontját.

A kötet végső következtetése nagyon hasonló Chakrabarty kötetének konklúziójához: az emberiségnek – egy számára élhető jövő érdekében – gyökeres változásokra van szüksége, nem csupán a gazdaság, a politika, az infrastruktúra és a jogi rendszerek terén, de az oktatás, a művészetek és a hétköznapi élet vonatkozásában is.

Helikon_2023_4_Könyv.indb 722 2024. 05. 09. 14:02:37